

יסודות דין מוקצה

הרב יהודה בהרב

ראשי פרקים

1. פתיחה.
2. הטעמים לאסור מוקצה: רמב"ם וראב"ד.
3. הכנה למוקצה: רש"י ורמב"ן.
4. סכום.

1. פתיחה

במסכת שבת דף מ"ב ע"ב שנינו: "אין נותנין כלי תחת הנר לקבל בו את השמן, ואם נתנוה מבעוד יום - מותר. ואין נאותין ממנו לפי שאינו מן המוכן". ובדף מ"ד ע"א שנינו: "מטלטלין נר חדש אבל לא ישן. רבי שמעון אומר: כל הנרות מטלטלין חוץ מן הנר הדולק בשבת". וכן שנינו: "כל הכלים ניטלין בשבת... שאינן דומין לדלתות הבית, לפי שאינן מן המוכן". (דף קכ"ב ע"ב). ובפרק בתרא: "מי שהחשיך לו בדרך... נוטל את הכלים הניטלין בשבת, ושאין ניטלין בשבת מתיר החבלים והשקין נופלין מאליהן". (דף קנ"ג ע"א). ועוד שם: "מחתיך את הדלועין לפני הבהמה ואת הנבלה לפני הכלבים. רבי יהודה אומר: אם לא היתה נבלה מערב שבת - אסורה, לפי שאינה מן המוכן". (דף ק' ע"ב).

הארכנו בהעתקת כל המשניות הנ"ל כדי ללמוד כיצד הגדירו חז"ל את הגזירה המכונה בפינו "מוקצה". במשנה נזכר 'איסור טלטול', וכנמוק לאיסור זה חוזר הבטוי "שאינו (שאינן/שאינה) מן המוכן". וכן להיתר שנינו: "ומודים שאם שחט יכסה, שאפר כירה מוכן הוא". (ביצה דף ב' ע"א, וע"ש דף ג' ע"א). ועוד שם: "ר' שמעון אומר: כל שאין מומו ניכר מבעוד יום אין זה מן המוכן". (דף כ"ו ע"א).

הבטוי מוקצה נזכר במשנה כשם מקום. "ומתחילין בערמת התבן אבל לא בעצים שבמוקצה". (ביצה דף ל' ע"א). "רחבה שאחורי הבתים קרויה מוקצה על שם שהיא מוקצה לאחור ואין נכנסין ויוצאין בה תדיר, ושם נותנין עצים וכל דבר שאין דעתו ליטול עד זמן מרובה". (רש"י שם). "ועוד אמר ר' אליעזר: עומד אדם על המוקצה ערב שבת בשביעית ואומר מכאן אני אוכל למחר". (שם ל"ד ע"א). מכיון שמקום המוקצה מדגים היטב את ענין המוקצה, הושאל כבר בתלמוד לכל דבר שאינו מן המוכן. את סבות ההקצאה השונות כנו חכמים בשמות שונים ומכאן לסוגים השונים של המוקצה, אולם, ביסוד הענין, שם מוקצה חד הוא וענינו, כאמור, דבר שאינו מן המוכן.

2. הטעמים לאסור מוקצה: רמב"ם וראב"ד.

כתב הרמב"ם: "אסרו חכמים לטלטל מקצת דברים בשבת כדרך שהוא עושה בחול. ומפני מה נגעו באיסור זה?

א. אמרו: ומה אם הזהירו נביאים וצוו שלא יהיה הליוכך בשבת כהליוכך בחול, ולא שיחת השבת כשיחת החול, שנאמר "ודבר דבר", קל וחומר שלא יהיה טלטול בשבת כטלטול בחול, כדי שלא יהיה כיום חול בעיניו ויבוא להגביה ולתקן כלים מפנינה לפינה או מבית לבית או להצניע אבנים וכיוצא בהן שהרי הוא בטל ויושב בביתו ויבקש דבר שיתעסק בו, ונמצא שלא שבת ובטל הטעם שנאמר בתורה "למען ינוח". (דברים ה', י"ד).

ב. ועוד, כשיבקר ויטלטל כלים שמלאכתן לאיסור, אפשר שיתעסק בהן מעט ויבא לידי מלאכה.

ג. ועוד, מפני שמקצת העם אינם בעלי אומניות אלא בטלין כל ימיהן כגון הטיילים ויושבי הקרנות שכל ימיהם הן שובתים ממלאכה ואם יהיה מותר להלך ולדבר ולטלטל כשאר הימים נמצא שלא שבת שבייתה הניכרת, לפיכך שבייתה מדברים אלו היא שבייתה השווה בכל אדם.

ומפני דברים אלו נגעו באיסור הטלטול, ואסרו שלא יטלטל אדם בשבת אלא כלים הצריך להם... (פרק כ"ד מהל' שבת הל' י"ב-י"ג).

מדברי הרמב"ם ניתן להסיק כמה מסקנות:

1. איסור מוקצה יסודו מדרבנן ואינו ענין לאסורי תורה כלל, בנגוד לאסורים אחרים שמנה הרמב"ם בפרקים כ"א-כ"ג. אמנם ישנה הרחבה של טעמא דקרא (...ובטל הטעם שנאמר בתורה...) אולם, כידוע, לא דרשינן טעמא דקרא, וא"כ ביסוד גזירת חכמים ישנו סיג על מנת לשמור על צביונה של השבת, בבחינת "עשו משמרת למשמרת". אמנם בזה נבדלו הטעמים השונים: לפי הטעם הראשון הדגש הוא על הצביון החיובי של השבת (מנוחה), ולפי הטעם השני הדגש הוא על הצביון השלילי (חשש מלאכה).

2. עצם המושג "צביון שבת" הוא מושג הלכתי המהווה בסיס לתקנות חכמים. בנקודה זו ראוי להשוות את דברי הרמב"ם לדברי הרמב"ן (ויקרא כ"ג, כ"ד) אשר הריטב"א במסכת ר"ה דף ל"ב ע"ב הביאם וקילסם, (ועיין "משך חכמה" דברים ה', ל"ב ד"ה "שמור"). המעיין היטב שם ובדברי הרמב"ם פרק כ"א א' יראה שאין מקום לדברי ערוך השלחן (סימן ש"ח, סעיף ד'), הכותב בדעת הרמב"ם שאסורי מוקצה יסודם מן התורה, ולא היא. בדעת הרמב"ן בהחלט ניתן לומר כן, אולם שפתי הרמב"ם ברור מללו: "אסרו חכמים... ומפני מה?" (וכן מצאתי שתמה על דברי ערוך השלחן בס' "לחמי השלחן" על הלכות מוקצה ל"ב-ל"ג, וכן כתב ב"אבני נזר" חלק א' סימן מ"ג סק"ט).

הראב"ד משיג על הרמב"ם ומתבסס על הגמרא בדף קכ"ד ע"ב: "אטו טלטול - לאו צורך הוצאה הוא! נמצא כי מפני חיוב ההוצאה אסרו בטלטול מה שאסרו שהוא גדר להוצאה". וכן נראית שיטת רש"י (ביצה דף ל"ב ע"א ד"ה "ליפלגו"): "אי אין איסור הוצאה - אין איסור טלטול, שלא נאסר טלטול אלא משום הוצאה, ומה שלא גזרו על כל טלטולים, משום שאין גוזרין גזירה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה". (ועיין תוס' שם ד"ה "ה"ג רש"י"). הסוגיה בשבת נכפלה גם בביצה דף ל"ז ע"א ושם כתב רש"י (ד"ה "אטו"): "תחילת הוצאה ע"י טלטול היא וכל מה שגזרו אינו אלא משום הוצאה, והאי דלא גזרו על טלטול כלים ואוכלים, מפני שלא יוכלו לעמוד בהן לבטל עונג שבת ושמחת יו"ט".

אפשר ליישב שיטת הרמב"ם כך: הסוגיא בשבת הניחה שיש קשר בין טלטול לבין הוצאה, ואם נאסרה הוצאה ביו"ט לדעת ב"ש, גזירה יו"ט אטו שבת, "ואין בין שבת ליו"ט אלא מלאכת אוכל נפש בלבד", ה"ה שלענין טלטול בקעת ביו"ט, אף שעץ ביו"ט עומד להסקה המותרת ביו"ט, מ"מ יש לגזור, מכיון שבשבת היא מלאכתו לאסור, וגזרינן ביו"ט אטו שבת, שהרי אם נתיר לטלטלו, יבוא להוציאו, ובהוצאה גזרו יו"ט אטו שבת. אמנם כל סוגיה זו דחוויה אליבא דהלכתא, כמבואר ברמב"ן במלחמות ביצה ל"ב (ובר"ן שם, ובמיוחס לר"ן שבת קכ"ד ע"ב), שהרי לפ"ז סוגיית בקעת היא אליבא דב"ש, והרמב"ם והר"ף פסקו כמותה, ומכח זה צ"ל שסברו שמטעם אחר נאסר טלטול הבקעת, והוא מטעם מוקצה "דסתם עצמם להסקה עומדים" ואינו ענין לגזירת יו"ט אטו שבת. (יעויין שם בראשונים). לפ"ז אין כל הכרח לקשור טלטול בהוצאה, ובמיוחד בכלי שמלאכתו לאיסור שטעמו ברור שהוא מטעם שמא יבוא לעשות בו מלאכה. בכלים אחרים או דברים שאינם אוכלין או כלים היה קשה לרמב"ם לפרש שהוא רק מטעם איסור הוצאה, שהרי לפ"ז היה לאסור הכל, כקושית רש"י, ולכן פירש הטעם העיקרי שהוא קשור לצביון השבת ושמירת אופיה, ובזה יש מקום יותר להבין מדוע אוכלים וכלים לא נאסרו (ור' להלן שיטת הרמב"ן ביסוד מוקצה והשווה).

הטעם השלישי של הרמב"ם דומה לכאורה לטעם הראשון, אולם בעצם שונה ממנו. לגבי הטיילין ויושבי הקרנות נתקיימה המטרה של מנוחה, אולם אין זו שביתה הניכרת, כלומר, זוהי שביתה חילונית ללא מודעות ומשמעות. אמנם לשם כך ישנה מצות קידוש, "זכרהו זכירת שבת וקידוש" (רמב"ם שבת כ"ט, א'), אולם גם בשביתה המתבטאת ב'שמור' יש צורך במודעות, אשר מבלעדיה המגמה נפגמת. (ועיין ב"מגדל עוז" על הרמב"ם שבת כ"ד, י"א). הרחיבו נביאים וחכמים את אסורי שבת גם על 'הלוך' 'דבור' ו'טלטול' השווים בכל אדם על מנת ליתן מודעות ליום השבת. את המשמעות של השבת ממלאות המצוות החיוביות.

3. הכנה ומוקצה: רש"י ורמב"ן

הזכרנו לעיל שיטת רש"י שטלטול אסור מטעם הוצאה. והנה מצאנו סתירה לדבריו מדברי עצמו. בתחילת ביצה (ב' ע"ב) כ' רש"י: "רבה לטעמיה - ויליף מהכא מוקצה דאורייתא... (ומקורו מסוגית פסחים מ"ז ע"ב.) ואחשבה רחמנא לסעודת שבת שיזמיננה מבעוד יום ובחול". לפ"ז, כל דבר המחוטר הכנה אסור מן התורה (לדעת רבה). וכן הסביר רש"י את דין "מיגו דאתקצאי בין השמשות אתקצאי לכוליה יומא" - "דאין כאן הכנה מבעוד יום, ומאן דאית ליה מוקצה, הכנה מבעוד יום בעל, כדכתיב "ביום הששי והכינו את אשר יביאו" (שמות ט"ז, ה'). לדעת שאר הראשונים אין ראיה מסוגית פסחים, שלדעתם משמע שרבה עצמו חזר בו. (תוס' ערובין דף ל"ח ע"ב ד"ה "אמר רבה").

החתם סופר (פתיחה לחדושי ביצה מהדורא תניינא) מחלק לדעת רש"י בין מוקצה לאכילה, האסור מן התורה, לבין מוקצה לטלטול, האסור מטעם גזירת הוצאה. אמנם קשים לפי זה כל לשונות המשנה שהעתקנו בסעיף מס' 1, אשר נראה מהם שגם בכלים שייך חסרון הכנה. ואילו לדברי החת"ס רק בדבר הראוי לאכילה שייך חסרון הכנה. וצ"ע.

וצ"ל שהחילוק אינו בין אוכלים לכלים אלא בין אכילה ושמוש לבין טלטול. וביסוד הדבר שיש צורך בהכנה למדנו באוכל וה"ה לשאר דברים, כגון עצים שאסור להבעירם, שנ' שאסורים מן התורה - פסחים מ"ז ע"ב. ועוד הוסיפו לגזור שלא לטלטל בין אוכל ובין כלי שלא הוכן. וכל דבר שנאסר באכילה או בשמוש, ממילא נאסר בטלטול. ואף על דבר המותר באכילה היתה הו"א לגזור, אולם מכיון שאין גוזרין גזירה על הצבור, אא"כ יכולים לעמוד בה הגבילו את הגזירה על כל דבר שאינו מוכן. וזהו שכתב רש"י שאין לאסור טלטול אוכל משום עונג שבת, שהרי התורה התירה אכילתו, וכיצד אנו נאסור טלטולו?!

ואמנם קשה: מדוע נקט רש"י שגזירת טלטול היא משום חשש הוצאה, היה לו לומר שגזרו טלטול שמא יבוא לאכלו, ובטלה מצוות הכנה, וכן שמא יבוא להשתמש בכלי שאינו מוכן; וכמו חמץ בפסח שאסרו ליגע בו שמא יאכלנו (אורח חיים תמ"ו, ג'). וצ"ל

דחמורה עבירת סקילה של הוצאה מחשש עבירת עשה של הכנה (אף שבפסחים מ"ז ע"ב סברו שהעובר על מוקצה עובר משום "לא תעשה כל מלאכה" לא קאי למסקנה). נמצא שעצם ההכנה יסודה מן התורה ומחמתה נאסרה אכילה או הנאת תשמיש. באסור הטלטול נוסף יסוד של גזירת הוצאה, אולם הוא חל גם כן בהתאם לגדרי ההכנה. (ועיין עוד בדברי ה"פני יהושע" שבת מ"ד ע"א ד"ה "במשנה".) ודברינו עולין בקנה אחד עם מסקנתו בדעת רש"י).

הרמב"ן בתחילת ביצה (מלחמות ד' בראש המסכת באמצע הקטע) כתב: "כל עיקר לא דיברו חכמים במוקצה אלא כדי שיברור ויזמין לעצמו צרכיו מערב יו"ט ולא יצטרך למחר לחזור ולטרוח בסעודה, שמה יבא לעשות בה מלאכה או טלטול האסורין לו, וסמכוה לקרא 'והכינו'". על פי זה מסביר הרמב"ן את שיטת רב נחמן שמוקצה ביו"ט חמור ממוקצה בשבת. "דגבי שבת דחמיר לא אתי לזלזולי בה... דלא אתו בשבת למעבד מלאכות כאוכל נפש... וביו"ט דקיל אתי לזלזולי ביה, (ומכיון שמותר בו אוכל נפש) הרי יו"ט ראוי לגזירה זו".

מדברי הרמב"ן עולה תפיסה שונה משיטת רש"י. ההכנה איננה ענין חיובי כשלעצמו, אלא סמך לגזירת מוקצה. גזירת מוקצה היא או מחמת איסור מלאכה - בכלי שמלאכתו לאיסור וכמ"ש הרמב"ם - או מחמת טלטול האסור, שהוא הוצאה שלא לצורך. דוקא במקום שאוכל נפש הותר, חוששים שמה יעשה מלאכות שלא לצורך אוכל נפש, וגזרו טלטול אטו מלאכה או הוצאה האסורין לו. כל זה כמובן לא מספיק, שהרי צריך לברור צרכיו, ולכן תקנו בבחינת "הם אמרו והם אמרו", את ההכנה. נמצא, שעיקר ההכנה היא ההפקעה מאיסור טלטול, וחסרון ההכנה הוא המחייב את איסור הטלטול. אין כאן שתי גזירות שונות או שני איסורים שונים, אלא תקנה אחת כוללת. האיסור יכונה בשם "מוקצה" והפקעתו תקרא בשם "הכנה".

בדומה לכך מצאנו את תקנת ערוב תבשילין, אשר נתקנה לדעת רבא "כדי שיברור מנה יפה לשבת ומנה יפה ליום טוב", והיא עצמה נתקנה עם הגזירה שלא לבשל מיום טוב לשבת, אף שמן התורה

אין איסור זה קיים שהרי צרכי שבת נעשים ביו"ט (ע' חי' רע"א במשניות ביצה פ"ב, אות י"א; פסחים מ"ו ע"ב בבעה"מ).

ע"פ תפיסת הרמב"ן יתיישב בנקל מה שהקשינו לעיל על דעת רש"י. ברור שמושג ההכנה תופס לא רק לגבי אוכלין, אלא לגבי כל דבר ששייך לאסרו בתורת מוקצה, "לפי שאינו מן המוכן". הקושי על דברי הרמב"ן, המהווה ראיה לדברי רש"י, הוא משבת קכ"ח ע"א: "במוקצה לאכילה סבר לה (רב) כר' יהודה, במוקצה לטלטל סבר לה כר' שמעון". לפי שיטת רב זו נראית הבחנה ברורה בין שני המישורים. ובפשטות יש לדחות שלא קיי"ל הכי אליבא דהלכתא, ועדיין צ"ע.

דברי הרמב"ן הללו מבהירים היטב את שיטת הרמב"ם בענין מוקצה.

4. סיכום

לשיטת הרמב"ם - אסור מוקצה מדרבנן, ומגמתו משולשת:

- א. שמירת מנוחת השבת.
- ב. סייג למלאכות שבת.
- ג. הרחבת איסורי שבת כדי ליצור מודעות השווה לכל נפש.

שלוש מגמות אלו מחייבות שלא ישתמש האדם אלא במה שצריך לו (או מוכן לו).

לשיטת הראב"ד - איסור מוקצה מדרבנן והוא סייג להוצאה. ועיין ראב"ד ריש ביצה שכ' שאסור טלטול ביצה שמא יבוא לאוכלה, ויעבור על איסור הכנה. וצ"ע. לשטה זו כ' האחרונים (ע' "אור שמח" שבת, כ"ד, ב'. שש"כ עמ' תקנ"ט) מוסברות כמה הלכות תמוהות. טלטול כלאחר יד לא נאסר וכן העוקר ברשות, יכול להניחו היכן שירצה בשני המקרים הללו אף ההוצאה אינה אסורה אלא מדרבנן ולכן במוקצה כה"ג לא גזרו.

לשיטת רש"י - מצוות הכנה מן התורה, ומכאן איסור אכילה והנאת מוקצה. טלטול המוקצה הוא סייג להוצאה.

לשיטת הרמב"ן - חובת ההכנה מדרבנן כדי להפקיע מאיסור מוקצה שהוא גזירה משום הוצאה או מלאכה.